

4. Soldatova G. U. Tolerantnost': psihologicheskaja ustojchivost' i npravstvennyj imperativ / G. U. Soldatova // Praktikum po psihodiag-nostike i issledovaniju lichnosti / pod red. G. U. Soldatovoj, L. A. Shajge-rovoj. – M. : MGU im. M. V. Lomonosova, 2003. – 112 s.
5. Filippova G.G. Psihologija materinstva : uch.posobie / G.G. Filippova. – M. : Izd-vo Instituta psihoterapii, 2002. – 240 s.

Received November 12, 2016

Revised December 14, 2016

Accepted January 27, 2017

УДК 159. 946. 3 : 387. 011. 3 – 051

Т.В. Кириченко
glushenko13@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Kyrychenko T.V. Psychological aspects of future teachers' communication development in the course of professional training / T.V. Kyrychenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 35. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2017. – P. 172–182.

T.V. Kyrychenko. Psychological aspects of future teachers' communication development in the course of professional training. The article highlights the analysis of modern foreign and domestic researches of communication as a fundamental feature of a personality that dominates in the structure of teacher's professional speech activity. It is noted that the speech communication of a teacher determines the individual and typical originality of communicative behavior and is expressed in the process of verbal pedagogical communication.

We considered psychological and psycholinguistic aspects of communication as a process of creating and interpreting messages that cause a reaction, but not a transfer of information from one to another that did not meet the modern sense of a meaningful two-way process. The concept of communication is determined as a semantic interaction of its several subjects, that implies the existence of two manifestations of speech: speaking and listening.

It is shown that communication includes various social actors and is not limited to the concept of intercourse that is much broader and in addition to communication it includes perception and interaction. It is found out that the development of communication of future teachers is related to verbal communication. Semantic verbal communicative interaction between a teacher and students organizes purposeful speaking and listening in a particular situation at the lesson. A teacher (a speaker) encodes the desired changes in the minds of students in the form of a speech message. It is established that the highest form of communication is a communicative speech activity which is defined as an activity of socially oriented communication.

Key words: communication, verbal communication, verbal communicative activity, a teacher, speech communication, pedagogical communication.

Т.В. Кириченко. Психологічні аспекти розвитку комунікації майбутніх учителів у процесі професійної підготовки. У статті висвітлено результати аналізу сучасних зарубіжних і вітчизняних досліджень комунікації як фундаментальної характеристики особистості, що займає чільне місце в структурі професійно-мовленнєвої діяльності вчителя. Зазначено, що мовленнєва комунікація вчителя обумовлює індивідуальну й типову своєрідність комунікативної поведінки та виражається у процесі мовленнєво-педагогічного спілкування.

Розглянуто психологічні та психолінгвістичні аспекти комунікації як процесу створення й інтерпретації повідомлень, які викликають певну реакцію, а не як передачу інформації від одного до іншого, що не відповідає сучасному розумінню цього двостороннього смислового процесу. Визначено поняття комунікації як смислової взаємодії кількох її суб'єктів, що передбачає наявність двох мовленнєвих проявів: говоріння й аудіювання.

Показано, що комунікація включає різні соціальні суб'єкти й не зводиться до поняття спілкування, яке є значно ширшим й, окрім комунікації, містить перцепцію та інтеракцію. З'ясовано, що розвиток комунікації майбутніх вчителів пов'язаний із мовленнєвим спілкуванням. Мовленнєво-комунікативна смислова взаємодія між учителем та учнями забезпечує організацію цілеспрямованого говоріння й аудіювання в конкретній ситуації уроку. Учитель (мовець) кодує бажані зміни у свідомості учнів у вигляді мовленнєвого повідомлення. Встановлено, що найвищою формою розвитку мовленнєвої комунікації є комунікативно-мовленнєва діяльність і визначається як діяльність соціально-орієнтованого спілкування, як система мовленнєвих дій, що забезпечує взаємодію її суб'єктів із соціальним середовищем.

Ключові слова: комунікація, мовленнєва комунікація, мовленнєво-комунікативна діяльність, вчитель, мовленнєве спілкування, педагогічне спілкування.

Т.В. Кириченко. Психологические аспекты развития коммуникации будущих учителей в процессе профессиональной подготовки. В статье отражены результаты анализа современных зарубежных и отечественных исследований коммуникации как фундаментальной характеристики личности, которая занимает центральное место в структуре профессионально-речевой деятельности учителя. Отмечено, что речевая коммуникация учителя обуславливает индивидуальное и типичное своеобразие коммуникативного поведения и выражается в процессе речевого педагогического общения.

Рассмотрены психологические и психолингвистические аспекты коммуникации как процесса создания и интерпретации сообщений, которые вызывают определённую реакцию, а не как передачу информации от одного индивида к другому, что не соответствует современному пониманию этого двустороннего смыслового процесса. Определено понятие коммуникации как смыслового взаимодействия нескольких её субъектов, что предполагает наличие двух речевых проявлений: говорение и аудирование.

Показано, что коммуникация включает различные социальные субъекты и не сводится к понятию общения, которое значительно шире и, кроме коммуникации, содержит перцепцию и интеракцию. Установлено, что развитие коммуникации будущих учителей связано с речевым общением. Речевое коммуникативно-смысловое взаимодействие между учителем и учениками обеспечивает организацию целенаправленного говорения и аудирования в конкретной ситуации урока. Учитель (говорящий) кодирует желаемые изменения в сознании учеников в виде речевого сообщения. Установлено, что высшей формой развития речевой коммуникации выступает коммуникативно-речевая деятельность и определяется как деятельность социально-ориентированного общения, как система речевых действий, обеспечивающая взаимодействие её субъектов с социальной средой.

Ключевые слова: коммуникация, речевая коммуникация, коммуникативно-речевая деятельность, учитель, речевое общение, педагогическое общение.

Постановка проблеми. Комунікація є не тільки умовою соціального буття людини, але і важливою складовою соціономічного типу професій у системі «людина-людина», до якого відноситься професія вчителя, де кваліфікованість і успішність виконання професійних задач залежить від якості його комунікативної взаємодії в конкретних педагогічних ситуаціях. Реалізація нових освітніх цілей, зумовлених специфічними властивостями сучасності (розвитком сучасних інформаційних технологій, інтенсивним впливом засобів масової культури, появою нових інтерпретацій реальності), неможлива без достатнього розвитку мовленнєвої комунікації вчителя, яка поряд із спеціальними

фаховими знаннями та досвідом потрібна для виконання дедалі складніших педагогічних завдань в умовах інформаційного різноманіття. В цих умовах надзвичайно актуалізується потреба у вчителях з високим рівнем розвитку мовленнєвої комунікації. Позаяк система професійної підготовки не забезпечує відповідного рівня мовленнєвої комунікації студентів – майбутніх педагогів, що негативно відображається на успішності їх професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комунікації, попри багаторічну історію вивчення, актуальність і значущість, вирізняється складністю та неоднозначністю. Це зумовлено тим, що комунікація виступає провідним процесом будь-якого виду життєдіяльності людини, забезпечуючи адекватність діяльності її предмету, засобам та умовам. Відтак цілком закономірно вказаний феномен посідає значуще місце у міждисциплінарному вимірі наукових досліджень. Комунікація особистості не досліджувалась у психології цілісно, хоча окремі її питання або дотичні до неї, розглядалися в деяких публікаціях [1; 3; 6; 7].

На важливості дослідження людської комунікації загорював увагу О.О.Леонтьєв [7], зазначаючи, що вона є способом включення в психічну активність окремої особистості й виступає діяльністю мовленнєвого спілкування. Мовленнєва діяльність є спеціалізованим використанням мови для спілкування. На думку В.В.Красних, процес комунікації спрямований не тільки на комунікативні акти, але і на взаємодію і стосунки між її суб'єктами, яких вважають його активними учасниками [6]. Комунікація передбачає взаємозалежність між її різними аспектами, де мовленнєве повідомлення є головним засобом міжособистісного спілкування [3].

Слід також зазначити, що питанням педагогічного спілкування, комунікативної компетентності, мовленнєвої культури та професійної діяльності вчителя присвячено багато досліджень, як-от: формування комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів (Є.А.Смирнова); удосконалення мовної особистості вчителя в нових соціокультурних умовах (Т.Г.Крапоткіна); підготовка студентів до міжкультурної взаємодії (Є.Н.Мажар); формування комунікативної культури майбутніх вчителів (О.М.Корніяка); особливості прояву комунікативної толерантності вчителя (І.В.Федосєєва); комунікативно-мовленнєві стилі студентів (Л.В.Засєкіна, Ю.А.Цось) та ін., а от спеціальні психологічні дослідження розвитку мовленнєвої комунікації майбутніх вчителів не здійснювалися.

Мета статті: представити результати сучасного розуміння поняття комунікації та визначити психологічні аспекти розвитку мовленнєвої комунікації майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури вітчизняних та зарубіжних авторів з проблеми вивчення комунікації уможливив виокремлення різних підходів до розуміння й тлумачення цього поняття. У вітчизняній психології комунікація визначається як передавання інформації від однієї системи до іншої через посередництво спеціальних носіїв, сигналів, знаків або ж, як обмін між його учасниками різною інформацією: знаннями, думками, почуттями, ідеями, уявленнями, інтересами тощо. Відповідно до такого підходу поняттю «комунікація» приписують таку ж семантичну валентність, що і поняттю «інформація». Натомість, вважаємо таке тлумачення комунікації є застарілим і не відповідає сучасному розумінню цього складного феномена, бо в ньому опускаються важливі характеристики саме людської (мовленнєвої) комунікації, які не зводяться тільки до передачі інформації, тому потребує ґрунтовної та всебічної її інтерпретації.

Проти трактування комунікації як просто передачі / отримання / обміну інформації від одного індивіда до іншого, виступав і вів активну полеміку з колегами у свій час вчений зі світовим ім'ям О.О.Леонтьєв. Він розглядав комунікацію як один із видів людської діяльності, зазначаючи, що, як і будь-яка діяльність, вона має свої мотиви й цілі. Головною метою комунікації є ефективний мовленнєвий вплив, який із психологічної точки зору включає моделювання та корегування мовцем бажаного стану свідомості реципієнта, а висловлювання (повідомлення) виступає як впливовий початок у всій повноті своїх мовних і змістовних характеристик. При цьому комунікація проявляється або як результат, або як вихідний момент розумової діяльності та реалізує суспільний характер свідомості людини. «Доцільна комунікація», на думку вченого, спрямована на те, щоб розуміння в комунікативному акті відбувалося відразу, без додаткових спроб пояснення незрозуміло сказаного [7]. Попри ці авторитетні положення О.О.Леонтьєва щодо розуміння комунікації, й до тепер у сучасних підручниках із загальної психології дається визначення комунікації як простого передавання інформації, тобто вузьке значення цього слова.

Відомий американський вчений Е.Гріффін у книзі «Комунікація: теорії і практики» визначає комунікацію як «пов'язаний із взаєминами процес створення й інтерпретації повідомлень, які

викликають певну реакцію» [1, с. 36]. Таке розуміння феномена комунікації ґрунтується на кількох аспектах. Зокрема, йдеться про такі інтерпретації цього поняття:

- По-перше, комунікація – це *процес*. Потік комунікації, подібно до річки, постійно змінюється, ніколи не залишається абсолютно таким, яким був до цього і його можна було б описати тільки посилаючись на те, що було раніше і що буде відбуватися у майбутньому. До того ж процес комунікації пов'язаний більше із взаємостосунками, ніж зі змістом інформації.

- По – друге, основним поняттям у комунікації є *повідомлення*. Комунікація означає: говорити і слухати; писати і читати; виконувати і спостерігати; або, в загальному, робити все, що «вимагає» повідомлення в будь-якому соціальному середовищі або ситуації. При цьому текст виступає як синонім повідомлення, який можна вивчати безвідносно до середовища. Аналіз тексту в комунікації – це складний процес пошуку в повідомленні значень (ключів), за якими можна зрозуміти мотивацію і стратегію автора повідомлення. Адже слова та символи багатозначні й відкриті для багаточисленних інтерпретацій.

- По-третє, це є процес створення повідомлень, який викликає певну *реакцію*. Тобто це вплив повідомлення на думки, почуття, настрої, поведінку людини. Яка б не була причина, але відсутність реакції, коли повідомлення пропустили «повз вуха» або людина закриває на нього очі, є неефективною (безсмысловою) комунікацією. Адже інформацію, яка не викликає ніякого когнітивного, емоційного чи поведінкового стимулу в людини, важко назвати комунікацією.

У соціальній психології склалась точка зору, згідно якої, між людиною і середовищем існує динамічний і процесуальний взаємозв'язок. Крім того, спосіб існування людини в суспільстві обумовлений її індивідуальним розвитком. Тому комунікацію вважають соціальним процесом та необхідною умовою життя людини в суспільстві. До того ж комунікацію розглядають, як необхідну взаємодію двох або більшої кількості її соціальних суб'єктів. Зокрема, В.В.Красних зазначає, що як цілеспрямована і мотивована діяльність вона забезпечує взаємодію двох і більше мовних особистостей [6, с.171]. У свою чергу, італійський вчений М. Коццоліно розглядає комунікацію, як систему, що включає соціальні суб'єкти і потребує потрійної інтерпретації. У цій соціальній системі взаємодіють Я (суб'єкт), інший (соціальний суб'єкт) і об'єкт, котрий може бути фізичним, соціальним, реальним, уявним. Відповідно до цього, зазначає автор, ко-

мунікативний процес варто аналізувати не як взаємодію кількох її учасників, а як *феномен*, який сприяє структуруванню і визначенню «Я» суб'єктів [5, с. 22; 27–28].

Сучасний український психолог Л.О.Калмикова розглядає комунікацію як *смыслову взаємодію* кількох її учасників, але не менше двох. Комунікація, як процес, передбачає наявність двох мовленневих проявів: говоріння – продуктивний вид мислення (в усній або письмовій формі) й аудіювання – рецептивний вид мовлення (сприймання й розуміння інформації на слух або під час читання). Вчена зазначає, що функціональною комунікативною одиницею говоріння й аудіювання є висловлювання як «окремого випадку мовленнєвого спілкування, як самостійного виду мовленнєвої діяльності – сукупності комунікативно-мовленневих дій, свідомо спрямованих на породження та смислове сприймання їх іншими людьми» [3, с. 260–267].

Саме такий підхід обраний нами як визначальний при розумінні поняття «комунікація», що номінує її як особливі комунікативно-мовленнєві відносини людей та визначається не тільки як передача інформації, а як смислова взаємодія, що включає різні соціальні суб'єкти й не зводиться до поняття спілкування, яке є значно ширшим й, окрім комунікації, містить перцепцію та інтеракцію. Це є спеціалізоване використання мовлення: як говоріння, так і аудіювання для спілкування.

Незважаючи на те, що вивченням процесу комунікації займаються різні галузі психології (загальна, соціальна психологія, психологія спілкування, особистості тощо) усе ж таки головні аспекти її проблематики, пов'язані з мовленнєвою діяльністю й «підпорядковані» за словами О.О.Леонтьєва психолінгвістиці, де найвищою формою комунікації є *комунікативно-мовленнєва діяльність* із усвідомленим мовленнєвим «мотивом-метою», що забезпечує взаємодію суб'єктів із соціальним середовищем й може бути реалізованим тільки способом мовленнєвого спілкування. Йї властива довільність, навмисність, усвідомленість, програмованість, рефлексивність, а також використання мовних знаків [7].

Аналіз наукового доробку вчених доводить, що системне уявлення про мовленнєву комунікацію її суб'єктів, зокрема мовленнєво-комунікативну діяльність вчителя, може бути сформоване через теоретико-методологічний аналіз цієї особливої діяльності та з'ясування факторів, що зумовлюють її самостійний статус у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів. Практика підготовки майбутніх вчителів у вищій школі засвід-

чує, що ця проблема не вирішена як у теоретичному аспекті, так і в прикладному плані її реалізації. Тому не випадково більшість майбутніх учителів не володіють достатніми психологічними знаннями про особливості мовленнєвої комунікації задля здійснення доцільного мовленнєвого спілкування, або набувають такого досвіду інтуїтивним шляхом.

Важливим аспектом розвитку комунікації майбутніх вчителів є вивчення схильності студентів до певного комунікативного стилю, тобто їхньої позиції стосовно один одного, що дає можливість зрозуміти смисл здійснюваних дій (своїх і партнера). О.М. Корніяка [4] зазначає, що виходячи з певної комунікативної позиції, яка обстоюється західними психологами, зокрема Е. Берном, кожна людина як комунікант володіє трьома позиціями – «транзакціями», які співіснують у межах однієї і тієї особистості й визначаються її психологічними утвореннями – «станами Я»: Батько, Дитина, Дорослий. Зазвичай, відносини між учителем і учнями зумовлюються транзакціями в позиціях: Батько – Дитина і відповідають таким лініям поведінки, як домінування та підкорення. Тобто їм властиві категоричність, самовпевненість, моралізаторство та якості авторитарного характеру, як пристосувальність поведінки, імпульсивність у рішеннях, актуалізованість емоційної сфери. Тим часом для оптимального функціонування особистості в ній мають бути гармонійно поєднані всі три стани «Я».

Комунікативно-мовленнєва діяльність зумовлюється відповідним мотивом і навчальним завданням, орієнтованим на опанування студентами комунікативної функції мови. Йдеться про засвоєння мовлення, що є індивідуальним виявом і механізмом мови [7]. Адже педагогічне спілкування – це організована мовленнєво-комунікативна смислова взаємодія між учителем та учнями, що покликана забезпечити організацію цілеспрямованого говоріння й аудіювання в конкретній ситуації (під час уроку), а саме: як учитель керує перебігом мовленнєвої комунікації під час уроку; як чергуються ролі мовця і слухача на уроці; як порушуються нові теми та завершуються старі; як пов'язані між собою висловлювання в потоці мовленнєвого спілкування.

Основні правила мовленнєвої комунікації Г.-П.Грайс [2] визначив як принцип кооперації, який полягає в тому, що комунікативний внесок має бути таким, якого вимагає ситуація. Правилам комунікації підпорядковані такі її максими: *повноти інформації* («Кажі не більше і не менше, ніж потрібно!»), її *якості*

ті («Кажі правду!»), *релевантності* («Не відхиляйся від теми!»), *манери* («Говори чітко, коротко, послідовно!»).

У мовленнєвих повідомленнях слід розмежовувати те, що говорять і те, що мається на увазі. Для першого аспекту застосовують категорію «експлікатура» (результат наповнення смислом семантичної репрезентації відповідно до наміру автора; зміст, який передається у висловлюванні, є експліцитним, якщо він є проявом та розвитком логічної форми, яка передається у висловлюванні за допомогою мовного коду), для другого – «імплікатура» (те, що мається на увазі, прихований зміст). Оскільки шкільний урок позбавлений хаосу та спонтанності, притаманних повсякденному розмовному спілкуванню, то сприяє логічному вербальному оформленню висловлювання, адекватного принципу кооперації Г.-П.Грайса.

Комунікація включає аспект змісту і стосунків. Зміст комунікації – це те, що сказано, а стосунки – це те, як сказано. Учитель (мовець) кодує бажані зміни у свідомості учнів у вигляді мовленнєвого повідомлення. У свою чергу, учні декодують із нього приховану за зовнішнім планом значень глибинну інформацію, яка й зумовлює реальні або потенційні зміни комунікативної поведінки учнів. Головним у комунікації вчителя є психологічний вплив на учнів. Адже, якщо мовленнєве повідомлення вчителя не викликає відповідної емоційної реакції учня, то воно є неефективним, тому що комунікація більше пов'язана із взаємостосунками, ніж з її змістом. Учитель у процесі мовленнєвого спілкування виступає комунікативною особистістю. Поняття «комунікативна особистість» уведено в науковий обіг В.В.Красних і визначається нею як «конкретний учасник конкретного комунікативного акту, реально діючий в реальній комунікації» [6, с.197].

Отже, однією з найважливіших професійних якостей сучасного вчителя є високий рівень розвитку мовленнєвої комунікації. Ця характеристика особистості визначає життєвий шлях і діяльність педагога й знаходить свій вияв у міжособистісній взаємодії і, в першу чергу, в мовленнєвому спілкуванні з учнями.

Висновки. Проаналізовані дослідження, що присвячені проблемі комунікації, дають підстави стверджувати, що це поняття у психології розглядається як передача інформації, як взаємодія кількох її суб'єктів, як спілкування, тоді як останнє є поняттям значно ширшим, ніж комунікація і містить у своїй структурі ще й перцепцію та інтеракцію, а не в її психолінгвістичному значенні, як смислова взаємодія в процесі говоріння й аудіювання.

Це є спеціалізоване використання мовлення для спілкування. Найвищою формою комунікації є комунікативно-мовленнєва діяльність, що забезпечує взаємодію суб'єктів із соціальним середовищем й може бути реалізована тільки способом мовленнєвого спілкування. Мовленнєва комунікація як операціональний засіб професійної діяльності вчителя виступає найважливішим його орієнтиром у соціальному світі. Отже, майбутні вчителі, окрім професійних знань, умінь і навичок, фахових здібностей, мають володіти, насамперед, ще й «доцільною» мовленнєвою комунікацією, що забезпечує гнучкість і зрозумілість їхньої комунікативної поведінки у смисловій взаємодії з учнями.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в емпіричному вивченні особливостей розвитку мовленнєвої комунікації майбутніх педагогів на різних етапах їх професійної підготовки.

Список використаних джерел

1. Гриффин Э. Коммуникация: теории и практики / Эм. Гриффин. – Х. : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2015. – 688 с. – С. 31–63.
2. Грайс Г.-П. Логика и речевое общение / Г.-П.Грайс ; пер с англ. В.В.Туровского. – М. : Прогресс, 1985. – С. 29–36.
3. Калмикова Л.О. Развитие коммуникативной личности в условиях смысловой взаимодействия // Развитие личности в условиях социализации: коллективная монография / за науч. редакцией проф. Л.О.Калмиковой, Г.О.Хомич. – К. : Издательский дом «Слово», 2016. – 472 с. – С. 259–282.
4. Корніяка О.М. До питання оптимізації розвитку комунікативної компетентності фахівця у професіях типу «людина – людина» / О.М.Корніяка // Психолінгвістика: [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. – Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД». – Вип. 10, 2012. – С. 57–65.
5. Коццолино М. Невербальная коммуникация. Теории, функции, язык и знак / Мауро Коццолино. – Х. : Изд-во «Гуманитарный центр», 2009 – 248 с.
6. Красных В.В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации : курс лекций / В.В.Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис». – 270 с.
7. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики / А.А.Леонтьев. – [3-е изд.]. – М. : Смысл; СПб. : Лань, 2003. – 287 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Griffin E. Kommunikatsiya: teoriya i praktika / Em Griffin. – Kh. : Izd-vo «Gumanitarnyi tsentr», 2015. – S. 31–63.
2. Grais G.-P. Logika i rechevoye obshcheniye / G.-P. Grais : per s angl. V.V. Turovskogo. – M. : Progress, 1985. – S. 29–36.
3. Kalmykova L.O. Rozvytok komunikatyvnoyi osobystosti v umovakh smyslovoi vzayemodiyi // Rozvytok osobystosti u riznykh umovakh sotsializatsiyi: kolektyvna monohrafiya / za naukovoju redaktsiyeyu prof. L.O.Kalmykovoyi, H.O.Khomych. – K. : Vydavnychiy dim «Slovo», 2016. – S. 259–282.
4. Korniyaka O.M. Do pytannia optymizatsiyi rozvytku komunikatyvnoyi kompetentnosti fakhivtsya u profesiyakh typu «liudyny – liudyna» / O.M. Korniyaka // Psykholinhvistyka: [zb. nauk. prats DVNZ «Pereyaslav-Khmelytskyi derzhavnyi pedagogichnyi universytet imeni Hryhoriya Skovorody»]. – Pereyaslav-Khmelytskyi : PP «SKD». – Vyp. 10, 2012. – S. 57–65.
5. Kotstsolino M. Neverbalnaya kommunikatsiya. Teorii, funktsiyi, yazyk i znak / Mauro Kotstsolino. – Kh. : Izd-vo «Gumanitarnyi tsentr», 2009. – 248 s.
6. Krasnykh V.V. Osnovy psikholingvistyki i teorii komunikatsii: kurs lektsiy / V.V. Krasnykh. – M. : ITDGK «Gnozis». – 270 s.
7. Leontiev A.A. Osnovy psikholingvistyki / A.A.Leontiev. – [3-e izd.]. – M. : Smysl; SPb. : Lan', 2003. – 287 s.

Received November 17, 2016

Revised December 14, 2016

Accepted January 10, 2017